

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

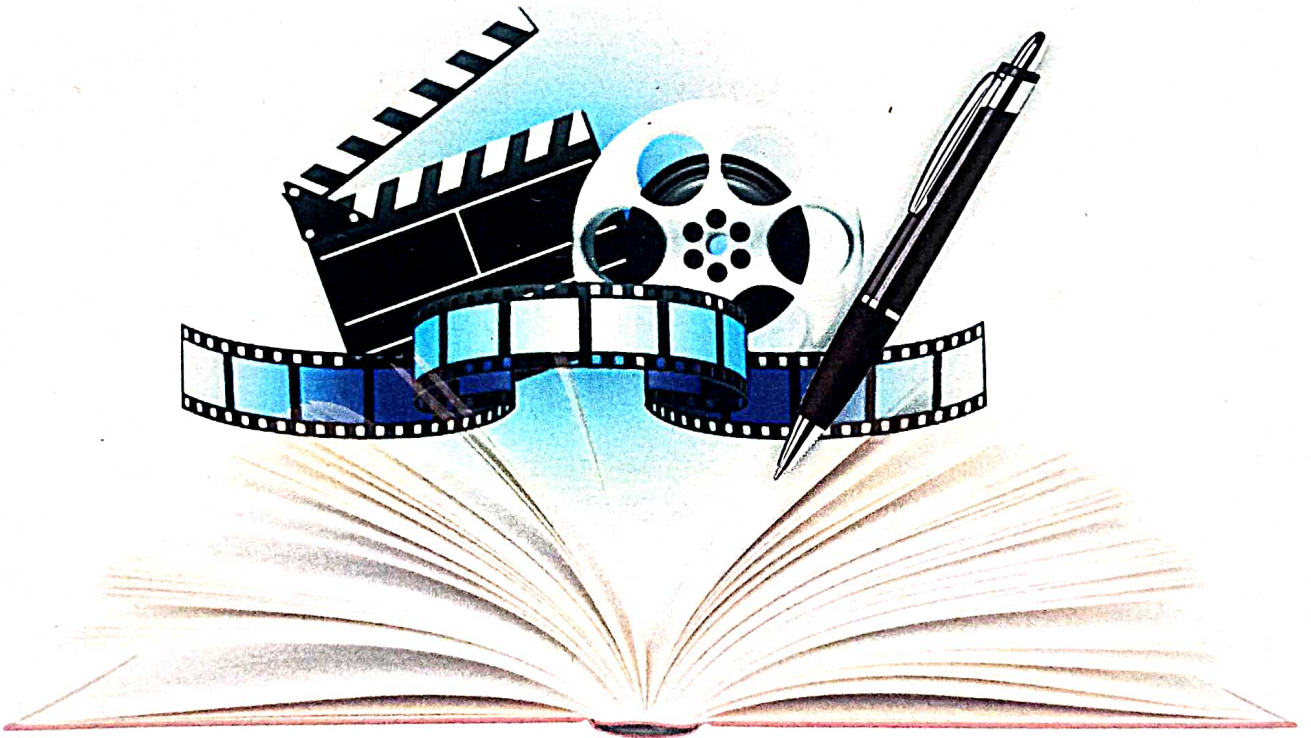
Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January - 2019

SPECIAL ISSUE- 82 (B)

पटकथा लेखन : स्वरूप आणि चिकित्सा

अतिथी संपादक :

डॉ. इंद्रजित जाधव

प्राचार्य,

बी.डी. काळे महाविद्यालय, घोडेगाव

ता. आंबेगाव, जि. पुणे

विशेषांक संपादक :

डॉ. ज्ञानेश्वर वाल्हेकर

मराठी विभाग प्रमुख

बी.डी. काळे महाविद्यालय, घोडेगाव

ता. आंबेगाव, जि. पुणे

विशेषांक सहसंपादक :

प्रा. पोपट माने, डॉ. पुरुषोत्तम काळे

मुख्य संपादक :

डॉ. धनराज धनगर

This Journal is indexed in :

- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January -2019 Special Issue - 82 (B)

पटकथा लेखन : स्वरूप आणि चिकित्सा

अतिथी संपादक :

प्राचार्य डॉ. इंद्रजित जाधव
बी. डी. काळे महाविद्यालय, घोडेगाव
ता. आंबेगाव जि. पुणे

विशेषांक संपादक :

डॉ. ज्ञानेश्वर वाल्हेकर,
मराठी विभाग प्रमुख,
बी. डी. काळे महाविद्यालय, घोडेगाव
ता. आंबेगाव जि. पुणे

विशेषांक सहसंपादक

प्रा. पोपट माने
डॉ. पुरुषोत्तम काळे

मुख्य संपादक :डॉ. धनराज धनगर

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

Published by -

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचे शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृ.क्र.
1	७२ मैल कथा ते पटकथा एक यशस्वी प्रवास	डॉ.जया कदम	05
2	निशाणी डावा अंगठा- रमेश इंगळे उत्रादकर	डॉ.अजित कांबळे	10
3	भारतीय भाषा चित्रपट आणि लोकमानस	प्रा.चारुदत्त कासार	19
4	पटकथा:एक दृष्टीक्षेप	डॉ.विठ्ठल केदारी	23
5	पटकथा लेखन प्रक्रियेचे स्वरूप	डॉ.वंदा केळकर	26
6	कथा ते पटकथा : अघटित या कथेचा प्रवास	डॉ. राहुल खरात	29
7	पटकथा लेखन : प्रक्रिया, तंत्र व मंत्र	प्रा. हनुमंत मते	32
8	'बाजीराव मस्तानी' इतिहासातील व सिनेमातील	डॉ. मधुकर मोकाशी	36
9	पटकथा लेखनाचे स्वरूप	प्रा. भास्कर मोरे	40
10	चित्रपट आणि साहित्य : काल आणि आज	प्रा. सुहास निर्मळे	44
11	पटकथा लेखनातील कारकीर्द	प्रा.विक्रम ओतारी	48
12	नटसम्राट : रंगप्रयोग ते चित्रप्रयोग एक प्रवास	अनुराधा जोशी -पत्की	50
13	पटकथा स्वरूप निर्मिती आणि प्रत्यक्ष आकलनातील काही समस्या	प्रा. संतोष पद्माकर पवार	55
14	साहित्य आणि चित्रपट	प्रा. सुलतान पवार	60
15	पटकथा लेखन प्रक्रिया	प्रा. सुनिता रोकडे	63
16	पटकथेची जडणघडण	प्रा. राणी शेंडकर	68
17	मराठी चित्रपटकथा व त्यांचे घटक	डॉ. प्रकाश शेवाळे	72
18	पटकथेचे विविध प्रकार	प्रा. संतोष शिंदे	75
19	पटकथा लेखन प्रक्रियेचे स्वरूप	डॉ. एन. व्ही. शिंदे	80
20	कोंकणी सिनेमांत पटकथेचो विकास (पलतडचो मनीस फिल्माच्या संदर्भातल्यान)	श्री. गोरक शिरसाट	85
21	पटकथा : संकल्पना आणि स्वरूप	डॉ. उमेश सिरसाट	88
22	पटकथा लेखन : संकल्पना आणि स्वरूप	सागर सुरवसे	93
23	पटकथा लेखन प्रक्रिया	डॉ. संदीप तापकीर	95
24	पटकथालेखन आणि आधुनिक तंत्रज्ञान	सिद्धार्थ तायडे	98
25	'श्यामची आई' साहित्यकृती ते पटकथा	डॉ. राजेंद्र थोरात	104
26	साहित्य प्रकार आणि पटकथा	प्रा. बाळू तिखे	110
27	मराठी चित्रपट आणि पटकथा लेखन तंत्र	डॉ. ए. बी. उगले	114
28	पटकथेचे तंत्र : एक अभ्यास	प्रा.अनिल वळवी	117
29	मराठी चित्रपट गीतांचा स्वरूप शोध	डॉ. आनंद वारके	121
30	संवाद : पटकथा लेखनातील महत्वपूर्ण घटक	जालिंदर येवले	126
31	पटकथा लेखन : संकल्पना व स्वरूप	प्रा. नितीन बटुळे	129
32	लघुपट, माहितीपट आणि चित्रपट	प्रा. नवनाथ गोरे	131
33	पटकथेचे स्वरूप व प्रकार	डॉ. अंजली मस्करेन्हास	133
34	ख्वाडाच्या पटकथेपासून चित्रपटापर्यंत प्रवास	प्रा. किरण गाढवे	136
35	पटकथा : स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये	डॉ. पुरुषोत्तम काळे	138

मराठी चित्रपटकथा व त्यांचे घटक

डॉ. प्रकाश कारभारी शेवाळे
सहाय्यक प्राध्यापक,
कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय हरसुल,
ता. त्र्यंबकेश्वर जि. नाशिक
मोबाईल- ८९७५५५५८१५
ईमेल - prof.prakashshewale@gmail.com
दिनांक - १७/१२/२०१८

चित्रपट ही कला संमिश्र आणि दृकश्राव्य कला आहे. चित्रपटासाठी निवडले जाणारे कथानक हे फक्त त्याला वाङ्मयीन मूल्य आहे म्हणून निवडले जात नाही तर त्यामध्ये प्रायोगिक म्हणजेच ते सिनेमागृहात किती तग धरू शकेल याचा विचार प्रथमता दिग्दर्शक करत असतो. म्हणजेच एकूण चित्रपटाच्या गुणवत्तेत कथानकाला एकमेव महत्त्व नसते. कानाला ऐकण्यासाठी तसेच डोळ्यांनी पाहण्यासाठी त्यात बरेच काही असावे लागते. चांगल्या कथेत बरेच वाङ्मयीन गुणधर्म असतात. तसेच गुणधर्म या चित्रपट कथेत असणे अतिशय महत्त्वाचे असते. एकतर प्रारंभ चांगला असणे महत्त्वाचे तसेच कथानकातून उत्सुकता निर्माण झाली पाहिजे नाट्यपूर्ण घडामोडी, एखादा आगळा वेगळा पण वास्तव विषय जो प्रेक्षकांच्या अंतःकरणाला भिडणारा असावा म्हणजेच नवा जीवनानुभव असावा. केवळ वाचनासाठी लिहिलेली एखादी कलाकृती चित्रपटकथेसाठी असणाऱ्या ज्या सर्व गरजा आहेत त्या अजिबात भागवू शकत नाही. चित्रपटकथा हा मात्र एक मोकळा असा प्रकार आहे. चित्रपटात असलेल्या तांत्रिक गोष्टींमुळे त्यात आशय आणि अविष्कार या दोन गोष्टींना फार मोठा वाव असतो. कधीकधी तांत्रिकता कुशल होते आणि कथेला वाव कमी मिळतो हासुद्धा त्या तांत्रिकतेचा धोका आपणास दिसतो. एखाद्या कादंबरी किंवा कथेतला एखादाच प्रसंग त्या चित्रपटात येतो. बराचसा भाग हा वाजूलाच राहतो. अशी अनेक उदाहरणे आपल्याला सांगता येतील. एखाद्या कथा व कादंबरीचे माध्यमांतर होतांना त्याच्या आशयाची गळती होऊ न देण्याची मोठी जबाबदारी असते. कादंबरी, कथा, कवितेतील संदर्भ चित्रपटातून उतरवतांना खूप तयारी करावी लागते. थोडे दुर्लक्ष झाले तरी आशयात मोठा बदल होतो. यामुळे आशयाची गळती न होण्यासाठी योग्य ती काळजी घेतली पाहिजे.

चित्रपटकथेचे दोन भाग असतात एक म्हणजे मुळकथा व दुसरे म्हणजे चित्रपटाचे चित्रीकरण करण्यासाठी तयार केलेली पटकथा. अनेकदा वाङ्मयीन व प्रायोगिक मूल्य असणाऱ्या काही अत्यंत गाजलेल्या कथा कादंबऱ्यांची निवड करून दिग्दर्शक पटकथा लेखकाला त्यावर पटकथा लिहायला सांगतात. लघुकथा, दीर्घकथा तसेच मोठी कादंबरी जरी असली तरी त्यामध्ये फार मोठी भर पटकथा लेखकाला घालावी लागते त्याशिवाय चित्रपट निर्मिती होऊच शकत नाही. पटकथाकार त्यामध्ये नवीन नवीन जे त्या लघुकथा, दीर्घकथा वा कादंबरी यात नाहीत असे प्रसंग यांची भर घालतो. कारण ती साहित्यकृती जशीच्या तशी चित्रीकरण करता येतच नाही. काही भाग वगळावे लागतात. दिग्दर्शकाला जसे हवे तसे प्रसंग दिग्दर्शक पटकथा लेखकाला सांगतात व आपणाम हवी तशी पटकथा तयार करून घेतात. चित्रपटकथा तयार करण्यासाठी आधी कथा केवढी याच्याविषयी दिग्दर्शक पटकथा लेखकाबरोबर चर्चा करून योग्य तशी पटकथा लेखन करून घेतो.

कथा, पटकथा आणि संवाद या तिन्ही गोष्टी तशा वेगळ्या आहेत. यासाठी कथालेखक, पटकथालेखक तसेच संवादलेखक यांची गरज भासते. मागणी तसा पुरवठा यानुसार आज या क्षेत्रात अनेक व्यावसायिक लेखक अशा प्रकारचे लेखन करतांना आढळून येतात. संवादलेखनावरोबर गीतलेखक हा सुद्धा एक पटकथेचाच भाग

आहे. काही कवी, गीतकार यासाठी प्रसंगांना योग्य असे गीतलेखन करून देतांना चित्रपटक्षेत्रात आपणास दिसतात.

क्रमदृश्य :-

पटकथेतील चित्रण करण्यासाठी योग्य असणारी प्रसंग असतात ते क्रमवारीनुसार चित्रित केले जातात त्यांना क्रमदृश्य किंवा दृश्यानुसंधान असे म्हटले जाते. एका दृश्यानंतर दुसरे दृश्य ही जि दृश्यांची साखळी असते त्यांचा क्रम महत्वाचा असतो. त्या सर्व प्रसंगांचा एकमेकांशी सहसंबंध असतो. ही एक शृंखला असते. इथे शब्दांपेक्षा दृश्याला व त्या दृश्याच्या शृंखलेला महत्व असते. म्हणजेच शब्दप्रतीमेपेक्षा दृश्यप्रतिमेला जास्त महत्व असते.

कथानक :-

चित्रपटात कथानक अतिशय महत्वाचे असते. चित्रपटाला गती प्राप्त होण्यासाठी कथानकाची गरज असते. कथानक कथेला कथाबीज देत असते आणि पटकथेद्वारे या कथाबिजाचा विकास होत असतो. चित्रपटात दृश्यरूपाने सहभागी होणाऱ्या सर्व प्रतिमा ह्या अर्थपूर्ण व महत्वाच्या असतात. पण पटकथेत शब्दप्रतिमा महत्वाच्या असतात. कथानक महत्वाचे असते. चित्रपटात दृश्याला जोडलेले दृश्य महत्वाचे असते. हि शृंखला महत्वाची असते पण ती कथानकाने पटकथेत शब्दप्रतिमेने जोडलेली असते. कथानकाबरोबर उपकथानक सुद्धा महत्वाचे असते. चित्रपटात रहस्य व रंगत वाढवण्यासाठी त्याचा उपयोग केला जातो. चांगला पटकथाकार हा जीवनातील गुंतागुंत, मनोविश्लेषण, व्यामिश्रता, मानवी स्वभाव दाखवण्यासाठी उपकथानक दाखवून पटकथा साकारित असतात. चित्रपट कथेचे घटक म्हणून कथानक हा भाग महत्वाचा आहे. कथानकामुळे चित्रपटाला गती प्राप्त होत असते.

स्वभावचित्रण :-

चित्रपटासाठी लिहिलेल्या कथेत व्यक्तीच्या स्वभावाचे चित्रण करत असतांना काल्पनिक व्यक्तीची वर्तणूक व वृत्ती विश्वसनीय वाटेल अशा प्रकारे केले जाते. चित्रपटात स्वभावचित्रण हा अतिशय महत्वाचा घटक आहे. स्वभावचित्रण करत असतांना विचारातून खरी वाटेल अशी मानवाची प्रतिमा तयार करणे. त्या प्रतिमेत काळ, प्रांत आणि वर्ग या तीन गोष्टींची जी वैशिष्ट्ये आहेत ति वैशिष्ट्ये कालसुसंगतपणे मांडणे. इतरांपेक्षा वेगळे, स्वतंत्र तसेच काहीतरी नाविन्य त्याच्यात आहे का अशा प्रकारची वळणे असणे गरजेचे असते. कथानकाला गतिशीलता व विश्वसनीयता प्राप्त करून देण्यासाठी स्वभावचित्रण महत्वाचे ठरते. यातूनच व्यक्तीच्या स्वभावाची यथार्थ कल्पना प्रेक्षकाच्या मनात तयार होत असते.

स्वभावचित्रणाचे अनेक वैशिष्ट्ये आपल्या लक्षात येतात. नायकाचे गुण, औचित्य, जीवनाबद्दलची अनुकूलता, एकरूपता, सखोलता, एकमेकांशी असणारे संबंध, व्यक्तिचित्राचा परिचय, जिवंतपणा, मानसिकता, सामाजिक दर्जा, जीवनातले स्थान, विचार, विकार, ध्येय, उत्कंठा, व्यामिश्रता, स्पष्टता, आकर्षकता अशा असंख्य गोष्टींद्वारे आपणास चित्रपटकथेतील पात्रांच्या स्वभावाचे स्वभावचित्रण मांडता येते. चित्रपटाचा विषय कसा आहे याला अनुसरूनच खऱ्या अर्थाने पटकथालेखक स्वभावचित्रण करत असतो.

संवाद :-

चित्रपटासाठी संवाद हा घटक अतिशय महत्वाचा आहे. संवादासाठी छोटे छोटे वाक्य म्हणजे कमी शब्दांचे अर्थशून्य वाक्य हवी असतात. काही भाग हा संवादांचा क्रमदृश्यामध्ये दृश्याच्या स्वरूपात येताच असतो. नाटक, कथा वा कादंबरी ह्या साहित्यप्रकारातील संवादापेक्षा चित्रपटातील संवाद जास्त वेगळे

असतात. म्हणजेच पटकथा लिहितांना चित्रपट ह्या माध्यमाचा विचार करून तसेच त्या चित्रपट माध्यमाचे महत्व, त्याच्या क्षमता, तसेच चित्रप्रतिमा या सर्व गोष्टींचा विचार अतिशय महत्वाचा असतो. पटकथाकार या सर्व गोष्टींची व्यावसायिकतेच्या दृष्टीने काळजी घेत असतो. संवाद व्यक्तीदर्शन आणि कथानक या दोन गोष्टींसाठी पूरक असा घटक आहे. कारण चित्रपटात नुसते पात्र दाखवून चालत नाही त्या पात्रांच्या भावना महत्वाच्या असतात आणि त्या भावना आपणापर्यंत संवादाच्या माध्यमातूनच पोहचत असतात. कथानकाला गती देऊन पात्रांच्या आंतरिक भाव भावना व्यक्त करण्याचे महत्वाचे मध्यम म्हणजे संवाद आहेत. संवाद हा अतिशय महत्वाचा घटक असून मानवी जीवनाशी अविभाज्य असा तो घटक आहे. त्याचा योग्य वापर चित्रपट कथेत करून घेऊन चित्रपटाची उंची वाढवली जाते.

गीत :-

चित्रपटाची कथा महत्वाची असते. या कथेला अनुरूप म्हणजे योग्य घटना, प्रसंग यांच्यावर आधारित गीते ही या चित्रपटात टाकली जातात. चित्रपट किती वेळेचा आहे त्यात किती गीते योग्य राहतील या सर्व गोष्टींचा विचार करून दिग्दर्शक गीतांचे नियोजन करत असतात. कधी कधी शास्त्रीय तर कधी आधारभूत रागावर आधारित अशी काही गीते असतात. चित्रपटाच्या कथेवर आधारित अशीच गीते त्यात समाविष्ट केली जातात. श्रोत्यांच्या मनाची पकड घेण्याचे काम ही चित्रपट गीते करीत असतात. चित्रपटगीते ही चित्रपटाचा एक अविभाज्य घटक असून चित्रपट कथेतील अतिशय महत्वाचा हा घटक आहे.

संदर्भ :-

1. पाटणकर रा. भा. - सौंदर्यमीमांसा
2. डॉ. राजेंद्र थोरात, प्रा. आशुतोष कसवेकर- साहित्यकृतीचे माध्यमांतर
3. डॉ. प्रवीण महाजन - मराठी साहित्य आणि चित्रपटकथा

